

Jerzy Adamczyk

Świeccy współpracownicy w posłudze słowa Bożego w parafii

Wrocławski Przegląd Teologiczny 23/2, 289-302

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. JERZY ADAMCZYK

ŚWIECCY WSPÓŁPRACOWNICY W POSŁUDZE SŁOWA BOŻEGO W PARAFII

Papież Jan Paweł II w adhortacji apostołskiej *Christifideles laici* pisał, że:

Zbawczą misję Kościoła w świecie realizują nie tylko ci, którzy czynią to na mocy święceń, ale także wszyscy świeccy, którzy na mocy Chrztu i specyficznego powołania uczestniczą – każdy w sobie właściwym stopniu – w kapłańskim, prorockim i królewskim urzędzie Chrystusa. Toteż pasterze winni uznawać i popierać rozwój tych posług, urzędów i funkcji, które opierając się na sakramentalnym fundamencie Chrztu, Bierzmowania, a w wielu wypadkach także Małżeństwa, są spełniane przez katolików świeckich. Pasterze mogą też w razie potrzeby, kierując się zawsze pożytkiem Kościoła i stosując do norm prawa powszechnego, powierzać świeckim określone funkcje, które choć są związane z urzędem pasterza, nie wymagają święceń kapłańskich¹.

Wierni świeccy są odpowiedzialni za ewangelizację, do nich bowiem również odnoszą się słowa Chrystusa „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody” (Mt 28, 19). Są oni zobowiązani słowem i czynem dawać świadectwo Chrystusowi. Mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa, czyli oficjalnie (urzędowo) współpracować w tym ministerium z kompetentną władzą kościelną. Szczególnym terenem kooperacji laików w posłudze słowa jest parafia.

Zadaniem niniejszego artykułu jest ukazanie świeckich jako działających na podstawie mandatu hierarchii, współpracowników w posłudze słowa Bożego w parafii, szczególnie w głoszeniu słowa Bożego i katechizacji.

¹ JOANNES PAULUS P.P. II, Adhortatio Apostolica, *Christifideles laici* (30 decembris 1988), nr 23, „Acta Apostolicae Sedis” 81 (1988), s. 393–521, tekst polski cyt. za: JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostołska, *Christifideles laici*, Wrocław 1999.

1. Świeccy współpracownikami hierarchii w wykonywaniu posługi słowa w ogólności

Według kan. 225 § 1 świeccy, którzy podobnie jak wszyscy wierni przez chrzest i bierzmowanie są przeznaczeni przez Boga do apostołstwa, mają ogólny obowiązek i zarazem prawo współpracować indywidualnie lub zrzeszeni w stowarzyszeniach, ażeby Boże przepowiadanie zbawienia było poznane przez wszystkich ludzi na całym świecie i przez nich przyjęte.

Laicy są powołani przez Jezusa Chrystusa do prowadzenia działalności apostołskiej. „W Kościele istnieje różnorodność posługiwania, ale jedność misji. Apostołom i ich następcom zostało powierzone przez Chrystusa zadanie nauczania, uświęcania i kierowania w Jego imieniu i Jego mocą. Ludzie świeccy mający uczestnictwo w funkcji kapłańskiej, prorockiej i królewskiej Chrystusa, wypełniają natomiast swe zadania w posłannictwie całego Ludu Bożego w Kościele i w świecie”². Powołanie apostołskie dokonuje się poprzez przyjęcie chrztu, a zostaje potwierdzone i umocnione w sakramencie bierzmowania. W ten sposób wierni dostępują także uczestnictwa w kapłaństwie wspólnym, czyli powszechnym, wyrażającym się w składaniu ofiar duchowych, dawaniu świadectwa Chrystusowi życiem świętym, religijnym, miłosiernym, przepojonym modlitwą, miłością i apostołstwem. Apostołstwo polega na szerzeniu królestwa Chrystusowego po całym świecie, ku chwale Ojca, by wszystkich ludzi uczynić uczestnikami zbawczego odkupienia i poprzez nich cały świat skierować do Chrystusa³. Apostołstwo to, będące równocześnie posłannictwem, ma swoje najgłębsze źródło w wewnętrznym życiu Trójcy Świętej i udzielaniu się Osób Bożych.

Świeccy mogą prowadzić działalność apostołską bądź indywidualnie, bądź zrzeszeni w różnych wspólnotach lub stowarzyszeniach. Podstawowe znaczenie ma apostołstwo indywidualne, do którego ściśle zobowiązani są wierni świeccy. Polega ono na świadectwie życia świeckiego płynącego z wiary, nadziei i miłości, połączonego ze świadectwem słowa, głoszącego naukę Chrystusa. Apostołstwo indywidualne jest zharmonizowane z apostołstwem zrzeszonym, które posiada rozmaite formy: organizacje, stowarzyszenia, grupy, wspólnoty, ruchy⁴.

Wierni świeccy na podstawie sakramentów chrztu i bierzmowania winni być świadkami Ewangelii przez słowo i przykład życia chrześcijańskiego⁵. Redaktorzy instrukcji *Ecclesiae de mysterio* przypominają w tym względzie: „wierni nie mający święceń uczestniczą – w sposób zgodny ze swoją naturą

² CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, Decretum de apostolatu Laicorum: *Apostolicam Actuositatem*, nr 2, „Acta Apostolicae Sedis”, 58 (1966), s. 837-864, tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam Actuositatem*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 377-401, (cyt. dalej = AA).

³ Por. tamże.

⁴ Por. J. DYDUCH, *Komentarz do kan. 225*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. 2. Ks. II (1). Lud Boży*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2005. s. 44-45.

⁵ Por. kan. 759.

– w prorockiej funkcji Chrystusa, zostają ustanowieni Jego świadkami i obdarzeni zmysłem wiary oraz łaską słowa⁶. Trzeba dodać, że laicy, realizując taki sposób proklamacji nauki ewangelicznej (wykonywanie posługi słowa rozumianej w sensie szerokim), nie potrzebują specjalnej formacji ze strony hierarchii, nie potrzebują zlecenia, misji, upoważnienia albo zezwolenia⁷.

Jest jednak oczywiste, że świeccy głosząc słowo Boże na swoją bezpośrednią, osobistą odpowiedzialność, są zależni od magisterium kościelnego. Nie istniałoby prawdziwe działanie ewangelizacyjne, gdyby wierni w swoich osobistych działaniach, realizując indywidualnie albo w stowarzyszeniach posłannictwo apostołskie, nie byli w komunii z Magisterium Kościoła. Jak zauważył Paweł VI: „dzieło ewangelizacji nie jest niczym aktem osobistym i samotnym, ale całkowicie kościelnym. [...] żaden ewangelizujący nie jest najwyższym sędzią swojej czynności ewangelizacyjnej działającym wedle własnego osądu, wedle własnej zdolności i własnych motywów, lecz winien pełnić ją z zachowaniem łączności z Kościołem i jego pasterzami”⁸.

Lecz kiedy hierarchia kościelna pragnie, aby świeccy współpracowali na mocy urzędu w działaniach, które jej są zarezerwowane, albo w innych, które nie są dla niej zastrzeżone, wtedy staje się niezbędny określony akt hierarchiczny, poprzez który wierny staje się podmiotem tego konkretnego działania, pod kierownictwem władzy kościelnej⁹.

Tak więc wierni świeccy, oprócz możliwości realizowania działań ewangelizacyjnych, na własną odpowiedzialność, mają fundamentalną zdolność, by być wezwani do współpracy w szerzeniu słowa Bożego, które realizuje Kościół instytucjonalny. Mogą być powoływani i przyjęci przez struktury Kościoła instytucjonalnego, nie stając się przez to członkami hierarchii¹⁰. Redaktorzy

⁶ VARI DICASTERI DELLA CURIA ROMANA, Istruzione *Ecclesiae de Misterio* (15 agosto 1997), art. 2 § 2, „Acta Apostolicae Sedis” 89 (1997), s. 852–877, Libreria Editrice Vaticana 1997, tekst polski: „L'Osservatore Romano” wydanie polskie 19 (1998), nr 12, s. 30–40, (cyt. dalej = Edm).

⁷ Por. kan. 211 i 225; por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759*, [w:] *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, red. A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, t. III, cz. I, wyd. 3, Pamplona 2002, s. 89.

⁸ PAULUS PP. VI, Adhortatio Apostolica, *De evangelizatione in mundo huius temporis, Evangelii nuntiandi*, (8 decembris 1975), nr 60, „Acta Apostolicae Sedis” 68 (1976), s. 5–76; tekst polski: „Chrześcijanin w świecie” 1976, nr 8, s. 20–56; por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 90.

⁹ „Hierarchia zleca świeckim pewne zadania, które są bardziej związane z obowiązkami pasterzy, jak np. głoszenie nauki chrześcijańskiej, wykonywanie pewnych czynnościach liturgicznych, opieka duszpasterska. Na mocy tej misji świeccy w wykonywaniu zadania są w pełni poddani wyższemu kierownictwu kościelnemu”. AA, nr 24; por. kan. 759; por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 89.

¹⁰ Por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 90. „Dlatego wierni, a w szczególności członkowie instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego mogą być powoływani do współpracy – w formach określonych przez prawo – w sprawowaniu posługi słowa”. Edm, art. 2 § 2; por. kan. 758-759; 785 § 1.

dyrektorium *Apostolorum Successores* przypominają, że „świeccy mogą być zaproszeni do współpracy z pasterzami, zgodnie z własnym stanem, w różnych dziedzinach: [...] w działalności duszpasterskiej”¹¹.

Sprawowanie różnych funkcji, z którymi związane jest urzędowe głoszenie słowa Bożego należy przede wszystkim do biskupa diecezjalnego, który w swoim Kościele jest kierownikiem całej posługi słowa¹², a także do kapłanów – jego współpracowników¹³. Posługę tę sprawują również diakoni pozostający we wspólnocie z biskupem i jego prezbiterium¹⁴.

„Członkowie instytutów życia konsekrowanego, na mocy własnego poświęcenia się Bogu, w sposób szczególny dają świadectwo Ewangelii i są w odpowiedni sposób powoływani przez biskupa do świadczenia pomocy w głoszeniu Ewangelii”¹⁵, gdy tymczasem laicy „mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa”¹⁶.

Należy jednak zauważyć, że kan. 766 KPK, określając warunki, w jakich kompetentny autorytet kościelny może zezwolić wiernym nie wyświęconym na głoszenie słowa *in ecclesia vel oratorio*, stosuje formułę – *admitti possunt* – uwypukla fakt, że w żadnym przypadku nie może tu być mowy o prawie własnym świeckich takim, jakie przysługuje biskupom, ani o uprawnieniu, jakie mają kapłani lub diakoni w przepowiadaniu słowa Bożego¹⁷.

Fakt, że w omawianych czynnościach współpracy w posłudze słowa wierni potrzebują aktu hierarchicznego (misji kanonicznej, czy innego zlecenia, albowiem, by je sprawować nie wystarczy być ochrzczonym), powoduje konsekwencje prawne o doniosłym znaczeniu. Wymóg ten oznacza, że w zakresie omawianych funkcji nie można mówić o prawach wiernych świeckich, a jedynie o ogólnej zdolności, albo umiejętności, by być powoływanym przez hierarchię. Wierni nie mogą żądać udziału w nauczaniu oficjalnym, które jest posługą należącą do hierarchii, jak również nie mogą domagać się prawa, aby autentycznie wyjaśniać słowo Boże, czy być publicznymi głosicielami tego słowa¹⁸.

¹¹ CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* (22 febbraio 2004), nr 111, Città del Vaticano 2004, tekst polski: KONGREGACJA DO SPRAW BISKUPÓW, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*, Kielce 2005, (cyt. dalej = AS).

¹² Por. kan. 756 § 2.

¹³ Por. kan. 757.

¹⁴ Por. kan. 757; por. Edm, art. 2 § 1; por. D. Salvatori, *I laici cooperatori nell'esercizio del ministero della Parola all'interno della parrocchia*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 17 (2004), nr 3, s. 272.

¹⁵ Kan. 758; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 272.

¹⁶ Kan. 759; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 272. „Dlatego wierni, a w szczególności członkowie instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego mogą być powoływani do współpracy – w formach określonych przez prawo – w sprawowaniu posługi słowa”. Edm, art. 2 § 2.

¹⁷ Por. Edm, art. 2 § 3.

¹⁸ Por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 91; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 273.

Współpraca wiernych w przepowiadaniu słowa Bożego z działaniami Kościoła instytucjonalnego, zarówno w poprzednim Kodeksie, jak i podczas jego rewizji, została określona głównie przez misję kanoniczną¹⁹. Warto dodać, że pojęcie współpracy wiernych z hierarchią ma nie tylko znaczenie ekklezjologiczne, jako działania we wspólnocie Ciała Mistycznego, ale posiada także swoją ekspresję prawną²⁰.

Należy zauważyć, że niektóre określone posługi (m.in. posługa słowa w imieniu Kościoła), ze względu na swoją specyficzną naturę, mogą być wykonywane tylko w ramach szczególnej zależności od władzy kościelnej. W tych wypadkach jest niezbędna misja, zlecenie albo pozwolenie. To terminy, które nie są synonimami, a które zakładają różne relacje między wiernym i władzą²¹. W kan. 759 uogólnia się ten związek wiernych i konkretnie laików z hierarchią, używając wyrażenia, które ma sens bardzo szeroki. Mówi się, że mogą być „powoływani na współpracowników” i nic konkretnie więcej²². W każdej określonej sytuacji, trzeba więc będzie rozemnić, czy chodzi o proste pozwolenie, wezwanie, zlecenie albo o specyficzną misję kanoniczną²³.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. przewidywał zaangażowanie przez proboszcza innych zdalnych mężczyzn (także świeckich) w przepowiadanie słowa Bożego²⁴. Podobnie Schemat Księgi III KPK z 1977 r. mówił o dobraniu do pomocy w posłudze słowa Bożego odpowiednich i doświadczonych świeckich obojga płci²⁵. Natomiast schematy KPK z 1980 r. i 1982 r. mówią o „powoływa-

¹⁹ KPK z 1917 r. kan. 1328 i 1337; PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, Schema canonum libri III *De ecclesiae munere docendi*, can. 10, Città del Vaticano 1977, tekst polski: „Posoborowe Prawodawstwo Kościelne”, red. E. SZTAFROWSKI, t. XI, z. 1, nr 21077-21259, s. 286–328.

²⁰ Por. kan. 209; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 269.

²¹ W materii funkcji nauczycielskiej ważne i konkretne przykłady takich funkcji znajdują się w kan. 766 i 812; por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 91.

²² Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich w kan. 608 przewiduje misję kanoniczną dla laików biorących udział w posłudze słowa Bożego w imieniu Kościoła: „biskupi, prezbiterzy i diakoni, ze względu na stopień święceń każdego z nich, jako pierwsi mają wypełniać posługę słowa Bożego, zgodnie z prawem; inni zaś chrześcijanie, każdy w zależności od zdolności, stanu życia i otrzymanej misji, niech chętnie uczestniczą w tej posłudze”; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori*, art. cyt., s. 278. Trzeba podkreślić, że chociaż w kan. 759 w tej jego części, gdzie mowa o możliwości powoływania laików na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa nie ma mowy o konieczności misji kanonicznej dla nich, to jednak nic nie zabrania, aby zostało utrzymane to, co jest stwierdzone w schematach KPK (konieczność *missio canonica*) i aby pozostało to jako doktryna powszechna odnosząca się do poprawnej interpretacji aktualnych kanonów o *munus docendi*, ponieważ taka była myśl Komisji Rewizji KPK i w pełni odpowiada to kryterium hermeneutycznemu zawartemu w kan. 6 § 2; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 277.

²³ Por. J. FUENTES, *Comentario al can. 759...*, dz. cyt., s. 91.

²⁴ Kan. 1327 § 2.

²⁵ PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Schema canonum libri III*, can. 8 § 3.

niu [świeckich] na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa”²⁶. Nastąpiło więc przejście od „angażowania zdatnych mężczyzn jako pomoc w przepowiadanie słowa Bożego” do „mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa”. Dostrzeżono więc, że zdadni laicy mogą być prawdziwymi współpracownikami hierarchii w posłudze słowa Bożego w imieniu Kościoła na mocy chrztu i bierzmowania oraz posiadania mandatu ze strony kompetentnej władzy kościelnej²⁷. Tak więc laicy współpracują z hierarchią w posłudze słowa, a nie zastępują jej. Pojęcie współpracy nie może być bowiem mieszane z zastępstwem²⁸. J. Dyduch w tej kwestii pisze:

Ogólnie jednak posługa słowa nie jest dla świeckich zastępcza, gdyż inaczej naucza Sobór (KK, nr 35, 1), mówiąc, iż Chrystus pełni swe zadania prorocze nie tylko przez hierarchię, ale i przez świeckich. Również przyznanie świeckim tylko roli zastępczej w pełnieniu posługi Słowa koliduje, jak się wydaje, z innym kanonem nowego Kodeksu, zawartym w księdze III o posłudze nauczania w Kościele, który stwierdza, że świeccy współpracują w wypełnianiu posługi Słowa z biskupami i kapłanami (kan. 759)²⁹.

Kan. 759 postanawia, że laicy „mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa”. Nie mówi się, że wszyscy wierni świeccy, ale wprowadza się pewne ograniczenie „mogą być też powoływani” – mówi kanon – do takiej współpracy, co zakłada ich wezwanie, zdatność i należną formację³⁰.

Wyrażenie „mogą być powoływani” nie jest jednak ograniczeniem statusu chrzcielnego laików, ale wyraźnym odwołaniem do konieczności nadania kanonicznej mocy prawnej działaniu publicznemu w imieniu Kościoła. Przyjęcie sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego daje wiernemu zdolność działania w systemie kanonicznym, ale zdolność do działania publicznego w imieniu Kościoła jest nadawana przez kompetentną władzę. Dyscyplina kanoniczna z tego powodu nie uznaje w wiernym laiku *ius nativum* publicznego działania w imieniu Kościoła³¹.

²⁶ *Schema Codicis Iuris Canonici*, Libreria Editrice Vaticana 1980, can. 714; *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum* atque Summo Pontifici praesentatum, Typis Polyglottis Vaticanis 1982, can. 759.

²⁷ Por. kan. 759; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 278.

²⁸ Por. J. DYDUCH, *Udział świeckich w potrójnej misji Chrystusa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Analecta Cracoviensia” 16 (1984), s. 485. Czasami, w szczególnej konieczności i zgodnie z prawem, świeccy mogą zastępować szafarzy w posłudze słowa. Nie można jednak zapominać, że w tym szczególnym przypadku laik nie przejmuje zadania, które może wykonywać tylko duchowny, ale go jedynie zastępuje. Por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 291.

²⁹ D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 291.

³⁰ Por. AS, nr 111; por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 278.

³¹ Por. tamże.

Należy zaznaczyć, że Kodeks w kan. 759 używa szerokiego pojęcia „posługi słowa” (*ministerium verbi*) zamiast *munus* czy *officium*. Termin „posługa słowa” dobrze i precyzyjnie obejmuje zarówno przepowiadanie słowa Bożego³², jak i nauczanie katechetyczne³³. W ramach tych obszarów lokuje się sprawowanie *ministerium verbi* przez laików³⁴. Szczególnym terenem kooperacji laików z hierarchią w wymienionych sektorach posługi słowa jest parafia.

2. Współpraca świeckich w przepowiadaniu słowa Bożego w parafii

Jednym z podstawowych elementów koncepcji parafii jest duszpasterska troska, właściwa dla urzędu proboszcza, przejawiająca się głównie m. in. w głoszeniu słowa Bożego. W parafii będącej terenem zwyczajnej troski pasterskiej „proboszcz jest własnym pasterzem zleconej sobie parafii, podejmującym pasterską troskę o powierzoną mu wspólnotę pod władzą biskupa diecezjalnego. Powołany jest do uczestnictwa w posłudze Chrystusa, ażeby dla tejże wspólnoty wykonywał zadania nauczania, uświęcenia i kierowania, przy współpracy także innych prezbiterów i diakonów oraz niosących pomoc wiernych świeckich, zgodnie z przepisami prawa”³⁵.

Należy zauważyć, że kanon określa przede wszystkim postać proboszcza jako własnego pasterza parafii, potem dopiero twierdzi, że winien on współpracować z prezbiteriami albo diakonami, gdy tymczasem o laikach mówi się że „niosą pomoc”. W związku z tym Davide Salvatori pisze, że przytoczony zwrot „niosą pomoc” z jednej strony zadowala, z innej mniej. Zadowala, ponieważ mówi, że laicy działają. Mniej satysfakcjonuje, ponieważ pytamy: czy zwrot „niesienie pomocy” jest pomyślany jako spełnianie własnego dzieła świeckich, czy też jako spełnianie dzieła własnego proboszcza i przez niego delegowanego laikom? Jeśli proboszcz byłby w stanie wykonać wszystko sam, to czy byłaby jeszcze konieczna wymieniona wyżej „pomoc laików”?³⁶

Jest jednak oczywiste, że proboszcz nie jest i nie może być duszpasterzem pracującym samotnie, jak potwierdza to kan. 529 § 2, gdzie znajduje się norma: „proboszcz uznaje i popiera własny udział wiernych świeckich w misji Kościoła, udzielając również poparcia ich stowarzyszeniom o celach religijnych”. Gdy

³² Kan. 762-772.

³³ Kan. 773-780.

³⁴ Por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori*, art. cyt., s. 280; por. J. DYDUCH, *Udział świeckich w misji prorockiej Chrystusa i Kościoła*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 35 (1988), z. 5, s. 9.

³⁵ Por. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, Istruzione *Il presbitero, pastore e guida della comunità parrocchiale* (4 agosto 2002), nr 19, Città del Vaticano 1999, tekst polski: KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej*, Poznań 2002, (cyt. dalej = *Instrukcja Kapłan, pasterz*); por. kan. 519.

³⁶ *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 287.

chodzi o zadania świeckich w misji Kościoła w kan. 529 § 2 mówi się, że są one „własne”, czyli mogą być realizowane także niezależnie od zapotrzebowania ze strony proboszcza. Stąd trzeba powiedzieć, że sformułowanie „mogą być też powoływani” z kan. 759 oznacza „własny udział wiernych laików” z kan. 519, z jednoczesnym poszanowaniem „własnego udziału wiernych świeckich w misji Kościoła”, o którym mówi kan. 529 § 2³⁷.

Trzeba jednak pamiętać, że laicy, realizując własne zadania w imieniu Kościoła, nie działają z nominacji proboszcza, ale z upoważnienia Kościoła, o czym świadczy następujący zapis instrukcji *Redemptionis sacramentum*: „wszyscy powinni pamiętać, że władza na tego rodzaju [przepowiadania słowa Bożego w kościele lub w kaplicy poza Mszą Świętą] zezwolenie należy do ordynariuszy miejsca i to jedynie jednorazowo (*ad actum*), nie zaś do innych, nawet prezbiterów lub diakonów”³⁸. Nie trzeba dodawać, że *ex natura rei*, działania wiernego laika nie będą nigdy wchodzić w kolizję ze wskazaniami pasterskimi proboszcza³⁹.

Gdy idzie o głoszenie słowa Bożego w miejscach świętych, to kan. 766 stanowi, że „świeckich można dopuścić do przepowiadania w kościele lub kaplicy, jeśli w określonych okolicznościach domaga się tego konieczność, albo gdy to w szczególnych wypadkach zaleca pożytek, zgodnie z przepisami wydanymi przez Konferencję Episkopatu i z zachowaniem przepisu kan. 767, § 1”⁴⁰. Do głoszenia słowa Bożego w miejscach świętych świeccy powinni otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej (ordynariusza miejsca) misję kanoniczną, której można udzielać im tylko wówczas, gdy są należycie przygotowani i odznaczają się uczciwością i pobożnością⁴¹. Stawiając pewne warunki odnoszące się do publicznego, w imieniu Kościoła, głoszenia słowa Bożego w miejscu świętym, prawodawca poddaje takie działanie czujności kompetentnej władzy kościelnej.

Wspomniany kan. 766 w kwestii dopuszczania świeckich do przepowiadania w kościele lub kaplicy posiada „tyle zastrzeżeń, że trudno mówić tutaj o współpracy w wykonywaniu posługi słowa, o której wspomina kan. 579: «[...] mogą być powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa»”⁴². Jednak mimo tylu zastrzeżeń kan. 766 stanowi zasadniczą nowość wobec Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Według

³⁷ Por. tamże, s. 287–288.

³⁸ CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Instructio Redemptionis sacramentum de quibusdam observandis et vitandis circa Sanctissimam Eucharistiam* (25 marti 2004), nr 161, „Acta Apostolicae Sedis”, tekst polski: KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, Instrukcja *Redemptionis sacramentum*, Poznań 2004, (cyt. dalej = RS).

³⁹ Por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori...*, art. cyt., s. 289.

⁴⁰ Wynika z tego, że poza kościołem lub kaplicą świeccy mogą głosić słowo Boże. Por. D. SALVATORI, *I laici cooperatori*, s. 283.

⁴¹ Por. AS, nr 112; por. kan. 225 § 1; 228 § 1; por. J. DYDUCH, *Udział świeckich w misji prorockiej Chrystusa i Kościoła...*, art. cyt., s. 11.

⁴² Por. J. DYDUCH, *Udział świeckich w misji prorockiej Chrystusa i Kościoła...*, art. cyt., s. 10.

kan. 1342 starego KPK świeccy, chociażby byli zakonnikami, nie mogli nigdy głosić słowa Bożego w kościele, gdy tymczasem w obowiązującym KPK w kan. 766, chociaż pod pewnymi warunkami to „świeckich można dopuścić do przepowiadania w kościele lub kaplicy”.

Pierwszym warunkiem dopuszczania świeckich do przepowiadania w kościele lub kaplicy jest konieczność takiego głoszenia w określonych okolicznościach albo szczególnych wypadkach, wspomniane działanie laików zaleca pożytek. Natomiast drugi warunek to wydane w tej sprawie przepisy Konferencji Episkopatu.

Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores” w tej kwestii przypomina: „W sytuacji braku kapłanów i diakonów biskup może poprosić świeckich, odpowiednio do tego przygotowanych, aby na zasadzie zastępstwa podjęli się niektórych zadań właściwych świętym szafarzom. Są nimi: posługa przepowiadania słowa (jednak nigdy głoszenia homilii)”⁴³.

Wyczerpującym komentarzem do kan. 766 jest następujący fragment instrukcji *Ecclesiae de Mysterio*:

Kan. 766 KPK określa warunki, w jakich kompetentny autorytet może zezwolić wiernym nie wyświęconym na głoszenie słowa in *ecclesia vel oratorio*. Już sama zastosowana tu formuła – *admitti possunt* – uwypukla fakt, że w żadnym przypadku nie może tu być mowy o prawie własnym, jakie przysługuje biskupom, ani o uprawnieniu, jakie mają kapłani lub diakoni. Warunki, na jakich można udzielić takiego zezwolenia – «jeśli w określonych okolicznościach domaga się tego konieczność, albo gdy to w szczególnych wypadkach zaleca pożytek» – podkreślają jego wyjątkowość. Kan. 766 stanowi ponadto, że należy zawsze postępować *iuxta Episcoporum conferentiae praescripta*. W tej ostatniej klauzuli cytowany kanon wskazuje zasadniczą podstawę, na jakiej ma się opierać rozeznanie rzeczywistej «konieczności» lub «użyteczności» w konkretnych przypadkach, jako że wspomniane przepisy Konferencji Episkopatu, które muszą uzyskać *recognitio* Stolicy Apostolskiej, winny wymieniać stosowne kryteria rozeznania, aby dopomóc biskupowi diecezjalnemu w podejmowaniu właściwych decyzji duszpasterskich, związanych z samą naturą urzędu biskupiego. Gdy w określonych regionach występuje niedobór szafarzy wyświęconych, mogą powstać sytuacje trwałej i obiektywnej konieczności lub użyteczności, które zalecają dopuszczenie wiernych nie wyświęconych do głoszenia słowa. Wierni świeccy nie wyświęceni mogą być dopuszczeni do głoszenia słowa w kościołach i oratoriach w zastępstwie szafarzy wyświęconych lub dla szczególnych powodów wskazujących na ich użyteczność w konkretnych przypadkach, przewidzianych przez powszechne prawodawstwo Kościoła albo przez Konferencje Episkopatów; nie może to zatem stać się zwyczajną praktyką ani nie powinno uchodzić za wyraz autentycznej promocji laikatu⁴⁴.

⁴³ AS, nr 112.

⁴⁴ Edm, art. 2 § 3-4.

Podobnie warunki głoszenia słowa Bożego w kościele lub kaplicy przez wiernych nie wyświęconych przedstawia instrukcja *Redemptionis sacramentum*:

Co do pozostałych form przepowiadania, jeśli w określonych okolicznościach domaga się tego konieczność albo gdy to w szczególnych przypadkach zaleca pożytek, do przepowiadania w kościele lub w kaplicy poza Mszą świętą można dopuścić wiernych świeckich, zgodnie z przepisami prawa. Może to mieć miejsce jedynie z powodu małej liczby wyświęconych szafarzy w niektórych miejscach w celu ich uzupełnienia; z tego całkowicie wyjątkowego przypadku nie wolno czynić zwyczaju ani uważać go za autentyczną promocję laikatu. Ponadto wszyscy powinni pamiętać, że władza na tego rodzaju zezwolenie należy do ordynariuszy miejsca i to jedynie jednorazowo (*ad actum*), nie zaś do innych, nawet prezbiterów lub diakonów⁴⁵.

Kan. 766 wyraźnie mówi o wyłączeniu laików z głoszenia homilii, która zajmuje szczególne miejsce wśród różnych form przepowiadania. Stanowi ona część samej liturgii i jest zarezerwowana kapłanowi lub diakonowi⁴⁶. Instrukcja *Redemptionis sacramentum* podkreśla z naciskiem, że „należy pamiętać, że w myśl zapisu kan. 767 § 1 wszelkie wcześniejsze przepisy, które dopuszczały wiernych nie wyświęconych do wygłaszania homilii w czasie celebracji eucharystycznej, uznaje się za zniesione. Owo dopuszczenie zostaje cofnięte, tak że nie może być przywrócone mocą żadnego zwyczaju”⁴⁷. „Zakaz dopuszczania świeckich do głoszenia homilii podczas celebracji Mszy świętej odnosi się również do alumnów seminariów, studentów teologii i tych, którzy podjęli się zadania, jak się to określa, «asystentów duszpasterskich», nie wyłączając również wszelkich innych grup, ruchów, wspólnot lub stowarzyszeń świeckich”⁴⁸.

Identycznie wypowiada się instrukcja *Ecclesiae de Mystero*, gdzie czytamy:

Homilia, szczególnie doniosła forma przepowiadania, *per anni liturgici cursum ex textu sacro fidei mysteria et normae vitae christianae exponenda*, «*qua tur*», jest częścią samej liturgii. Dlatego głoszenie homilii podczas liturgii

⁴⁵ RS, nr 161.

⁴⁶ Kan. 767 § 1, kan. 6 § 1-2. „Wśród różnych form przepowiadania szczególne miejsce zajmuje homilia. Stanowi ona część samej liturgii i jest zarezerwowana kapłanowi lub diakonowi. W ciągu roku liturgicznego należy wyklądać w niej na podstawie świętych tekstów tajemnice wiary oraz zasady życia chrześcijańskiego”. Wątpliwość właściwego rozumienia tego kanonu została sformułowana w pytaniu, czy biskup diecezjalny jest władny udzielić dyspensy od normy rezerwującej homilię prezbiterowi lub diakonowi? Papieska Komisja Interpretacyjna udzieliła na to pytanie negatywnej odpowiedzi. Innymi słowy dyspensą taka nie leży w gestii biskupa diecezjalnego. Papież Jan Paweł II zatwierdził tę odpowiedź dnia 20 czerwca 1987 r. Por. PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS INTERPRETANDIS, *Responsio ad propositum dubium* (20 Iunii 1987), „Acta Apostolicae Sedis” 79 (1987), s. 1249; por. J. DUDZIAK, *Dziesięcioletni owoc autentycznej interpretacji współczesnego prawa kościelnego*, „Analecta Cracoviensia” 26 (1994), s. 521.

⁴⁷ RS, nr 65.

⁴⁸ Tamże, nr 66.

eucharystycznej winno być zastrzeżone dla szafarza wyświęconego – kapłana lub diakona. Wykluczeni zostają wierni nie wyświęceni, nawet jeśli pełnią funkcję tak zwanych «asystentów duszpasterskich» lub katechetów w łonie jakiegokolwiek wspólnoty czy stowarzyszenia. Nie jest bowiem istotne to, że ktoś posiada ewentualnie większą zdolność przemawiania lub zdobył lepsze przygotowanie teologiczne, ale fakt, iż funkcja ta jest zastrzeżona dla osoby, która otrzymała sakrament święceń, przez co nawet biskup diecezjalny nie ma prawa dyspensować od tego przepisu kanonicznego, jako że nie jest to ustawa czysto dyscyplinarna, lecz dotycząca funkcji nauczania i uświęcania, ściśle ze sobą powiązanych. Niedopuszczalna jest zatem praktyka, stosowana w pewnych okolicznościach, powierzania homilii seminarzystom studiującym teologię, jeszcze nie wyświęconym. Nie można bowiem traktować homilii jako ćwiczenia przygotowującego do przyszłej posługi. Należy przyjąć, że kan. 767, § 1 znosi jakiegokolwiek wcześniejsze przepisy, które dopuszczały wiernych nie wyświęconych do głoszenia homilii podczas liturgii Mszy św.⁴⁹

3. Współpraca świeckich w katechizacji w parafii

Innym obszarem współpracy wiernych świeckich w parafii jest nauczanie katechetyczne. Według kan. 528 § 1. „proboszcz jest obowiązany zatroszczyć się o to, ażeby przebywającym w parafii głoszone było nieskażone słowo Boże. Stąd zabiega o to, by wierni byli właściwie o prawdach wiary pouczeni, zwłaszcza przez [...] nauczanie katechetyczne”. Swoje zadania (m in. nauczania) proboszcz musi wykonywać nie tylko „pod władzą Biskupa diecezjalnego”, ale „przy współpracy także innych prezbiterów i diakonów oraz niosących pomoc wiernych świeckich, zgodnie z przepisami prawa”⁵⁰. Według kan. 529 § 2 „proboszcz uznaje i popiera własny udział wiernych świeckich w misji Kościoła, udzielając również poparcia ich stowarzyszeniom o celach religijnych”. Niewątpliwie proboszcz winien współpracować w realizacji nauczania katechetycznego z wiernymi świeckimi. Potwierdza to kan. 774, gdzie ustawodawca stanowi, że „troska o katechezę, pod kierownictwem prawowitej władzy kościelnej, należy do wszystkich członków Kościoła, w części każdemu właściwej”. Każdy, według swojego stanu prawnego, winien brać aktywny udział w katechezie, zawsze pod przewodnictwem i nadzorem władzy kościelnej.

Kan. 776 *expressis verbis* stanowi, że „z racji swej funkcji, proboszcz obowiązany jest troszczyć się o nauczanie katechetyczne dorosłych, młodzieży i dzieci. Dla osiągnięcia tego celu powinien skorzystać ze współpracy duchownych przydzielonych do parafii, członków instytutów życia konsekrowanego oraz stowarzyszeń życia apostołskiego, uwzględniając charakter każdego instytutu,

⁴⁹ Edm, art. 3 § 1. Normę o niedopuszczaniu świeckich do głoszenia homilii w czasie Mszy św. przypomniało ostatnio *Dyrektorium homiletyczne*. CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO E LA DISCIPLINA DEI SACRAMENTI, *Direttorio omiletico* (29 giugno 2014), nr 5, Città del Vaticano 2014.

⁵⁰ Kan. 519.

jak również wiernych świeckich, głównie katechetów⁵¹. Obowiązek proboszcza w zakresie katechizacji i konkretnie odpowiedzialność za zorganizowanie różnych kategorii katechezy będzie zależać od tego, co ustalają normy diecezjalne. Działania katechetyczne można podzielić na dwie zasadnicze kategorie: katechizacja według grup wiekowych oraz katecheza przygotowująca, albo bardziej ogólnie, w związku z sakramentami⁵². W trosce o nauczanie katechetyczne dorosłych, młodzieży i dzieci proboszcz powinien skorzystać ze współpracy wiernych świeckich, głównie katechetów. To znaczy, że laicy mogą współpracować w odpowiedzialności katechetycznej proboszczów, logicznie każdy w miarę swoich możliwości. Więcej, wszyscy wymienieni (także laicy), jeśli tylko nie podlegają prawnej przeszkodzie, powinni chętnie spieszyć z pomocą⁵³.

Autorzy *Dyrektorium Ogólnego o Katechizacji* podkreślają, że „prezbiter, a w szczególności proboszcz, ma następujące zadania w dziedzinie katechezy: wzbudzać we wspólnocie chrześcijańskiej zmysł wspólnej odpowiedzialności w stosunku do katechezy, jako zadania dotyczącego wszystkich, jak również uznanie i dowartościowanie katechetów i ich misji; wzbudzać powołania do posługi katechetycznej i jako katecheta katechetów troszczyć się o ich formację, poświęcając temu zadaniu najwyższą uwagę⁵⁴, jak również:

Oprócz wspólnego powołania do apostołatu niektórzy świeccy czują się wewnętrznie powołani przez Boga do podjęcia katechizacji. Kościół pobudza i rozpoznaje to Boskie powołanie, i udziela misji do katechizowania. Odczuwanie powołania, aby być katechetą, i otrzymanie od Kościoła misji do wypełnienia tego powołania, może przybierać różne stopnie poświęcenia, zgodnie z charakterystycznymi cechami każdego. Niekiedy katecheta może współpracować w katechizacji przez pewien ograniczony okres życia, a nawet

⁵¹ Rzeczownik „katecheci” występujący w tym kanonie ma dwojakie znaczenie: szerokie, a dotyczy każdego, kto przekazuje katechezę, oraz ścisłe, które wskazuje wiernych, którzy po otrzymaniu specjalnego przygotowania i misji kanonicznej, są wyznaczeni przez proboszcza do urzędowego katechizowania.

⁵² Por. J. FUENTES, *Comentario al can. 776*, [w:] *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, A. MARZO, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, red., t. III, cz. I, wyd. 3, Pamplona 2002, s. 145–146.

⁵³ Kan. 776. Sens tego obowiązku jest następujący: wierni będą respektować działania ministerialne w zakresie katechizacji parafialnej; jednak prawo powszechne nie nakłada obowiązku prawnego, aby uczestniczyli oni czynnie właśnie w tej katechezie, która jest organizowana w ich parafii. Wyrażenie *omnes [...] operam suam libenter praestare ne renuant*, wzywa do wypełnienia obowiązku moralnego. O obowiązek prawny chodzi jedynie w przypadku tych wiernych, które przez fakt bycia świętymi szafarzami mogą być zobowiązani i „mają obowiązek – chyba że usprawiedliwia ich prawnie uznana przeszkoda – przyjąć i wiernie wypełnić zadanie powierzone im przez własnego ordynariusza” (kan.274 § 2). Por. J. FUENTES, *Comentario al can. 776...*, dz. cyt., s. 146.

⁵⁴ CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Direttorio Generale per la Catechesi* (15 agosto 1997), nr 225, Libreria Editrice Vaticana 1997, tekst polski: KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium Ogólne o Katechizacji*, Poznań 1998, (cyt. dalej = DOK).

po prostu okazjonalnie; zawsze jest to cenna służba i współpraca. Znaczenie posługi katechetycznej zaleca jednak, by w diecezji była pewna liczba zakonników i świeckich na stałe i wielkodusznie poświęconych katechizacji, publicznie uznanych, którzy – w jedność z kapłanami i biskupem – przyczyniają się do nadania tej posłudze diecezjalnej kształtu eklesjalnego, jaki jest jej właściwy⁵⁵.

Redaktorzy instrukcji *Ecclesiae de Mysterio* piszą, że „wierni nie mający święceń uczestniczą – w sposób zgodny ze swoją naturą – w prorockiej funkcji Chrystusa, zostają ustanowieni Jego świadkami i obdarzeni zmysłem wiary oraz łaską słowa. [...] Dzisiaj zwłaszcza dzieło katechezy zależy w wielkiej mierze od ich zaangażowania i poświęcenia w służbie Kościoła”⁵⁶.

Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores” przypomina, że „świeccy mogą być zaproszeni do współpracy z pasterzami, zgodnie z własnym stanem, w różnych dziedzinach: [...] szczególnie, w diecezjalnej i parafialnej pracy katechetycznej. Wszystkie te formy uczestniczenia świeckich nie tylko są możliwe, ale także konieczne”⁵⁷.

W instrukcji *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* czytamy:

Kan. 528, który podkreśla odpowiedzialność proboszcza za głoszenie Bożego słowa i za przekazywanie autentycznej nauki katolickiej, wymienia wyraźnie homilię i nauczanie katechetyczne. [...] Logiczne jest, że wykonywanie wszystkich tych zadań nie będzie osobistym obowiązkiem samego proboszcza. Jego powinnością jest czuwanie nad ich właściwym wykonaniem w parafii, zgodnie z prawowitą nauką i kościelną dyscypliną, stosownie do okoliczności i przy założeniu osobistej odpowiedzialności proboszcza. [...] Niektóre inne funkcje, na przykład katechizacja, mogą być także na sposób stały pełnione przez odpowiednio przygotowanych wiernych świeckich, którzy trzymają się prawowiernej nauki i wiodą wzorowe życie chrześcijańskie, przy czym duszpasterz winien zawsze pozostawać w osobistym kontakcie z katechizowanymi⁵⁸.

O możliwości współpracy wiernych laików w urzędowej katechizacji parafialnej traktuje także *Dyrektorium katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*. Redaktorzy przypominają, że nauczanie katechetyczne winno być także podejmowane przez wiernych świeckich. Posiada ono własny charakter, wynikający z ich pozycji prawnej, jaką zajmują w Kościele. Powołanie świeckich do posługi katechetycznej wynika z przyjęcia sakramentu chrztu i bierzmowania. Ci świeccy, którzy odczuwają szczególne powołanie, aby być katechetami, otrzymują od Kościoła misję do wypełnienia tego zadania. Jest ona z jednej strony wyrazem zaufania Kościoła, w imieniu którego nauczają, z drugiej znakiem powołania, by innych prowadzić do Chrystusa, dzieląc się swoją wiarą⁵⁹.

⁵⁵ Tamże, nr 231.

⁵⁶ Edm, art. 2 § 2.

⁵⁷ AS, nr 111.

⁵⁸ *Instrukcja Kapłan, pasterz*, nr 20.

⁵⁹ Por. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Warszawa 2001, nr 132.

Autorzy *Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia* przypominają, że proboszczowie i ich współpracownicy winni wzbudzać gotowość do służby katechetycznej świeckich, mężczyzn i kobiet, proponując im w pierw integralną podstawową formację chrześcijańską. Ministerialna posługa katechetyczna wyraża się mandatem, który biskup przyznaje katechetom. Katechetom urzędowym należy zapewnić formację stałą⁶⁰.

4. Zakończenie

Wierni świeccy są odpowiedzialni za ewangelizację, do nich bowiem również odnoszą się słowa Chrystusa „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody” (Mt 28, 19). Są oni zobowiązani słowem i czynem dawać świadectwo Chrystusowi. Mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu posługi słowa, czyli oficjalnie (urzędowo) współpracować w tym ministerium z kompetentną władzą. Winni jednak otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej (ordynariusza miejsca) misję kanoniczną, której można udzielać im tylko wówczas, gdy są należycie przygotowani i odznaczają się uczciwością i pobożnością. Szczególnym terenem kooperacji laików w posłudze słowa jest parafia, gdzie wykonują głównie zadania przepowiadania słowa Bożego i katechizacji.

Słowa klucze: parafia, proboszcz, wierni świeccy, przepowiadanie słowa Bożego, katechizacja

Lay Faithful in the Ministry of the Word of God in the Parish

Summary

This article describes the lay faithful in the ministry of the word of God in the parish. First, the article presents the issue of cooperation between laypeople with the hierarchy in the ministry of the word of God. Next, it discusses the issue of cooperation with laypeople in preaching of the word of God in the parish. The final part of the submitted article deals with the cooperation of laypeople in the field of parish catechesis.

Keywords: Parish, parish priest, lay faithful, preaching the word of God, catechesis

⁶⁰ Por. CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Incontriamo Gesù. Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia*, (29 giugno 2014), nr 78–79, „Notiziario CEE” 48 (2014), nr 4, s. 198–289.